

CUMHURİYET DEVRİ ORTAÖĞRETİMİNDEKİ SANAT TARİHİ MÜFREDATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER*

ÖZ: Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sanat tarihine ve eğitime büyük önem verilmiştir. Bu amaçla ortaöğretim kurumları için, sanat tarihi müfredat programları hazırlanmıştır. Çalışmanın konusunu da 1949 yılından başlayarak günümüze kadar hazırlanmış olan bu müfredat programları oluşturmaktadır. Literatür tarama yöntemiyle yapılan bu çalışmada sanat tarihi müfredat programları, öncelikle ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Daha sonra bu programlar, içerik, yöntem, sınıf kademesi, öğretim elemanı, haftalık ders saati süresi ve zorunlu-seçmeli olması yönünden karşılaştırılmış ve önerilerde bulunulmuştur. Bu şekilde ortaöğretim kurumlarındaki sanat tarihi müfredat programlarının tarihsel gelişimi belirlenmek ve ortaya çıkan sorunlara dikkat çekmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Sanat Tarihi Eğitimi, Eğitim, Müfredat, Program, Ortaöğretim

The Evaluation of Secondary School Art History Syllabus in the Republic Era

ABSTRACT: From the first years of the Republic until today, a great importance has been attached to Art History. For this purpose, Art History syllabus was prepared for the use of secondary schools. These syllabuses have been prepared since 1949 is the main subject of the study. The research in this study is based on literature review of the syllabus of art history courses in detail. In the second stage of the study, the programs were compared in terms of contents, methods, class levels; teaching staff, weekly lecture hours and being a compulsory/elective course and recommendations were made. In this respect, the determination of historical development of art history syllabus in secondary schools and drawing attention on the problems encountered with were intended.

Key Words: Art History, Art History Education, Education, Syllabus, Program, Secondary Education.

* Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl. huriyealtuner@gmail.com

1. GİRİŞ

Cumhuriyet Türkiye'sinde gelişen kültürel politikalar ve toplumların kültürel geçmişi ile var olma bilinci, sanat tarihine yönelmeyi gerekli kılmıştır. Bir ulusu var etme çabası içinde, sanat tarihi ve mimarlık tarihi disiplinleri, araçsal olarak gündeme gelmiştir (Batur 2002: 70). Bu yeniden oluşum politikası doğrultusunda sanat tarihi ile ilgili çalışmalara başlanmıştır ve ortaöğretim müfredat programlarında değişiklikler yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kültür olduğunu söyleyen Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda (Kantarcıoğlu 1998: 30) ortaöğretim kurumlarında, dönemin şartlarına ve öğrencinin ihtiyaçlarına bağlı olarak kimliğin belirginleşmesinde etkisi bilinen genel kültür derslerine ağırlık verilmiştir.

Müfredat programları ilgili ilk düzenlemeler, '*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*' (1869) ile başlamıştır. Cumhuriyet dönemine gelene kadar pek çok değişiklik geçiren ortaöğretim müfredatı, 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm öğretim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı bünyesi altında toplanırken, kapsamlı değişikliklere uğramıştır.

Programlar üzerinde düzenli çalışmalar ise 1924-1930 yılları arasında yapılmıştır (Yüksel 2003). Bu dönemde yapılan ders programları düzenlemeleri arasında 'Sanat Tarihi' dersi yoktur (TCMV 1931: 12). Ancak, eğitimin planlanması ve programlanmasında önemli yeri olan 'Millî Eğitim Şura'larında bu konuya yer verildiği görülmektedir.

1921 tarihinde yapılan ilk Maarif Şurası'ndan başlayarak 1949 yılına kadar yapılan şuralarda sanat tarihi eğitiminin gerekliliği tartışılmıştır. Bu tarihe kadar, sanat tarihi konuları, tarih derslerinin içinde verildiği görülmektedir.

1949 yılında ilk kez, lise haftalık ders çizelgesinde 'Sanat Tarihi' dersinin adı bulunmasına rağmen 'Resim' dersleri içinde işlendiği anlaşılmaktadır.

1952 yılında ise ilk kez, lise müfredat programında 'Sanat Tarihi' dersi bağımsız bir ders olarak yerini almıştır. Bu tarihte hazırlanan 'Sanat Tarihi Müfredat Programı', 1957'de bir takım eklemelerle değiştirilmiş ve 1991 yılına kadar kullanılmıştır.

1991 yılında ise bugün halen kullanılan, kapsamlı ve ayrıntılı sanat tarihi müfredat programı hazırlanmıştır.

Araştırmanın konusunu ve ana malzemesini, tarihsel gelişiminden kısaca bahsettiğimiz bu programlar oluşturmaktadır.

2. ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDAKİ SANAT TARİHİ MÜFREDAT PROGRAMLARI

2.1. 1949 Tarihli Resim Dersi Müfredat Programı

1949 tarihinde toplanan 4. Millî Eğitim Şurasında, liselerin dört yıla çıkarılması ile ilgili çalışmalar yapılmış ve öneri haftalık ders çizelgeleri¹ hazırlanmıştır. Bu haftalık ders çizelgelerinde, ‘Sanat Tarihi’ dersi, dördüncü sınıfta fen ve edebiyat kollarında birer saatlik seçmeli ders olarak gösterilmiş olmasına rağmen müfredat programında yer alamamıştır. Ancak sanat tarihi konuları ‘Resim’ dersi içinde verilmiştir² (MEB 1949: 117). Resim dersi ise, birinci sınıftan itibaren haftada 1 saat, lise son sınıfta Fen-Edebiyat kolunda ise 2 saate olmak üzere düzenlenmiştir. 2 saatlik olan bu dersin 1 saatinin, sanat tarihine ayrılacağı ve bu ders resim öğretmeni tarafından verileceği ayrıca belirtilmiştir.

1949 tarihli ‘Resim Dersi Müfredat Programı’nda (MEB 1949: 117), sanat tarihi konuları, sanat eğitimi destekleyecek şekilde hazırlanmıştır³. Sanat eğitimi içinde gerekli olan örnekler geçmiş ve günümüze ait sanat eserlerinden seçilmiştir, bu amaçla çevredeki tarihi eserler ve müzeler gezilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Program resim dersinin amaçları diyebileceğimiz kısa bir bölümle başlamakta; ‘Tabiattan Resim’, ‘Resim Dersinin Diğer Derslerle İlgisi’, ‘Çeşitli Perspektif’ ve ‘Güzel Sanatlara Ait Bilgiler’ olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır (MEB 1949: 117).

Müfredatın birinci bölümü olan ‘Tabiattan Resim’ başlığı altında; bu eğitimin tabiattan resim yaptırma yoluyla öğrencilerin sanat eğitimi kuvvetlendireceği ve son sınıfta görecekları sanat tarihi dersine hazırlık olacağı belirtilmektedir. Bunun için bitki ve hayvan resmi yaparken, ünlü sanatçıların eserlerinin incelenmesinin; şehirdeki sanat eserlerine ve müzeler geziler yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (MEB 1949: 117).

¹ 22-31 Ağustos 1949 tarihinde toplanan 4. Millî Eğitim Şurasında, liselerin 4 yıla çıkarılması ile ilgili çalışmalar sürdürülmüş ve bu doğrultuda ders programlarının yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Bunun için Koordinasyon Komitesi, dört yıllık eğitim süresine uygun olarak ‘öneri’ haftalık ders çizelgesi hazırlamışlardır. Ancak 4 yıllık lise uygulamasına 1952 yılında geçilebilmiş ve 1955 yılında tekrar üç yıla indirilmiştir.

² Bu nedenle 1949 tarihli Resim Dersi müfredat programı öncelikle incelenmiştir.

³ Bu yöntem Fransız ve Alman eğitim sisteminde olan ve günümüzde halen kullanılan bir yöntemdir. bk. Altuner, H. (2008). Türkiye’de ki Ortaöğretim Sanat Tarihi Müfredat Programı İle Almanya, Fransa ve İtalya Müfredat Programlarının Karşılaştırılması, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11 (Temmuz).

Ayrıca resim derslerinde mümkün olduğu kadar atölye dışına çıkılarak mimari eserleri, bina içi resimleri ve bunların ayrıntıları, çeşitli arazi şekilleri çizdirileceği; öğrencilerin resim hafızasını kuvvetlendirmek için eşyayı gördükten ve inceledikten sonra ezbere çizdirme egzersizleri yaptırılacağı belirtilmiştir. Bu arada resim teknik ve malzemelerinin öğretilmesi de istenmiştir.

‘Resim Dersinin Diğer Derslerle İlgisi’ başlığı altında, diğer derslerle ilgili konuların resim dersi içinde yer alması gerekliliği vurgulanmıştır (MEB 1949: 117) (Örneğin, mikroskopla görülen cisimlerin çizilmesi gibi).

‘Çeşitli Perspektif’ adlı bölümde ise çizgi, renk ve perspektif çeşitlerinin öğretilmesi ve bu konularının öğretilmesi için sanat eserleri üzerinde incelemeler yapılması istenmiştir. Birinci sınıfta perspektif kuralları, ikinci sınıflarda aynı konular daha geliştirilmiş şekilde daha zor motifler üzerinde çalıştırılacağı belirtilmiştir (MEB 1949: 117).

‘Güzel Sanatlara Ait Bilgiler’ bölümünde ise resim, heykel, mimari ve dekorasyon sanatları ile ilgili terimler bilgisi verilirken Türk ve dünya sanatlarından örnekler verilmesi ve yakın çevredeki eserlerin gidip incelenmesi istenmektedir (MEB 1949: 117). Ayrıca, görülen bu eserlerle ilgili uygulamalar yapılması ve görüntülerinin atölye duvarlarına asılması; resim ve sanat tarihi derslerinin verimli olması için projeksiyon aletlerinin ve röprodüksiyonların olmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

2. 2. 1952 ve 1956 Tarihli Sanat Tarihi Müfredat Programı

İlk kez 1952’de bağımsız bir ders olarak lise öğretim programına alınan Sanat Tarihi Dersi⁴ için ilk müfredat programı da bu tarihte oluşturulmuştur (MEV 1952: 89). Son sınıfın edebiyat ve fen kollarında resim öğrencilerine haftada 1 saat verilmek üzere düzenlenmiş olan bu program küçük eklemeler dışında değişmeden 1957 yılına kadar kullanılmıştır.

Resim öğretmeni tarafından verilecek olan bu program, sadece konuların başlıklarını verildiği, yöntem, işleniş, değerlendirme gibi açıklayıcı bilgilerin bulunmadığı, tek sayfalık bir programdır (MEV 1952: 89). İçeriğini şu konular oluşturmaktadır; Tarih Öncesi Devirlerdeki Sanat, Mısır Sanatı, Eski Ön Asya Sanatları, İran Sanatı, Eski Ege Havzası ve Yunan Sanatları, Roma Sanatı, Primitif Hıristiyan ve Bizans Sanatları, Roman ve Gotik Sanatları, Orta Asya Türk Sanatı, İslam Sanatları, Selçuklu, Osmanlı Sanatları, Rönesans, XVII., XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda

⁴ 1949 tarihli 4. Milli Eğitim Şurası’nda alınan kararlar ve oluşturulan öneri haftalık ders çizelgesi ancak 1952’de uygulanabildiğinden ilk bağımsız sanat tarihi müfredat programı da bu tarihte oluşturulmuştur.

Sanat (İtalya, İspanya, Hollanda, Fransa, Almanya ve İngiltere’de), Uzak Doğu Sanatları (Hint, Çin, Japon), Bu Günün Sanatı (Tanzimat’tan bu güne kadar Türk Sanatı üzerinde etraflıca durulacaktır).

1956’da Lise ders Programında, liselerin öğretim süreleri, dört yıldan üç yıla indirilmiş ve liseler için yeni bir müfredat programları hazırlanmıştır (Cicioğlu 1985: 206). Bu tarihte hazırlanan sanat tarihi müfredat programı ise 1952 tarihli müfredat programıyla aynı kalmıştır (MV 1956: 99).

2. 3. 1957 Tarihli Sanat Tarihi Müfredat Programı

1957’de yeniden ele alınan lise programlarında önemli bir değişiklik yapılmıştır; 1952 yılına kadar üçüncü sınıfta, 1952-56 yılları arasında dördüncü sınıfta ayrılan, fen ve edebiyat şubeleri, 1957 yılından itibaren ikinci sınıftan ayrılmaya başlamıştır. Bu düzenleme içinde ‘Sanat Tarihi’ ayrı bir ders olarak, lise ikinci sınıflarda edebiyat koluna haftada 2 saat ve üçüncü sınıfların Fen-Edebiyat koluna haftada 1 saat olarak düzenlenmiştir ve 1957 tarihli Sanat Tarihi Müfredat Programı hazırlanmıştır (TCMV 1960: 43-44). Bu program 1987 yılına kadar kullanılmıştır.

1957 tarihli “Sanat Tarihi Dersi Öğretim Programı”, lise ikinci sınıflar ve üçüncü sınıflar için hazırlanmış bir programdır. 1952 tarihli müfredat programında olduğu gibi bu programda da işleniş ya da içerik hakkında açıklayıcı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece, fen kollarında imkân oldukça, resim derslerinde, İslam ve Türk Sanatı dışındaki konulara da yer verilmesi, bu şekilde ikinci sınıfta sanat tarihi dersi alamayan bu öğrencilerin bilgilendirilmesi istenmiştir.

Programda, **lise ikinci sınıflar için**; Tarih Öncesi Devirlerdeki Sanat, Eski Mısır Sanatı, Eski Ön Asya Sanatları, Eski Ege Havzası ve Yunan Sanatları, Roma Sanatı, Ortaçağ Avrupa Sanatları, Rönesans Devrinde ve Rönesans’tan XIX. Yüzyıl Ortasına Kadar Avrupa Sanatları, Empresyonizmin Başlangıcından Günümüze Kadar Batı Sanatı ve Uzak Doğu Sanatları konu olarak seçilmiştir (TCMV 1960: 43).

Üçüncü sınıflar için ise, ‘Türk ve İslam Sanatları’ başlığı altında; Orta Asya Türk Sanatı (İslamiyet’ten Önce), İslam Sanatları (Arap, İran ve Hint), İslam Türk Sanatı (Muhtelif devir ve memleketlerde, özellikle Selçuklular Devrinde, Osmanlı Devrinde), Tanzimat’tan Bu Güne Kadar Türk Sanatı (TCMV 1960: 43-44) konularına yer verilmiştir.

1957 oluşturulan bu program, 1987 yılında Atatürkçülük ile ilgili konuların eklenmesi dışında, uzun süre değişiklik yapılmadan yürürlükte kalmıştır. Bu eklemeler ise şunlardır; ‘Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar = Millî Tarih, Millî Ahlak, Millî Eğitim; Millî Kültür, Türk Tarihinin Zenginliği’, ‘Atatürk’ün Kişisel Özellikleri = Sa-

nat Severliği', 'Güzel Sanatlar = Milletlerin Tanınmasında Güzel Sanatların Rolü', 'Tehdit = Anarşi ve Terör, Anarşi ve Terörle Mücadelede Kişilere Düşen Görev' (MEGSB 1987: 126).

2. 4. 1991 Tarihli Sanat Tarihi Müfredat Programı

Talim Terbiye Kurulu'nun 2.9.1991 tarih ve 2342 sayılı kararıyla, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesinde kurulan "Sanat Tarihi Program Geliştirme Özel İhtisas Komisyonu"na hazırlanan lise ve dengi okullara ait yeni "Sanat Tarihi Dersi Öğretim Programı" 1991-1992 öğretim yılından itibaren denenip geliştirilmek üzere kabul edilmiştir. Böylece 1957 tarihli "Sanat Tarihi Dersi Müfredat Programı" yürürlükten kaldırılmış ve 1991 tarihli öğretim programı günümüze kadar kullanılmıştır.

1991 tarihli bu program lise II.(10.sınıf) ve III.(11.Sınıf) sınıflar için geçerli olup, Sosyal Bilimler ve Edebiyat koluna haftada 2 saat olarak düzenlenmiştir (MEB 1991: 3). Sanat tarihi dersinin genel amaçlarının maddeler halinde ilk bölümde verildiği 1991 tarihli müfredat programında, ikinci ve üçüncü sınıflara yönelik amaçlar da yer almaktadır, amaçlar doğrultusunda konular işlenmektedir. Bu amaçların ölçülebilir gözlenebilir hale getirilebilmeleri için her amacın altına, amaçla ilgili davranışlar konmuştur. Amaçların ve davranışların sırası öğretmen tarafından değiştirilebilmektedir (MEB 1991: 5).

Amaç ve davranış bölümünden sonra konu başlıkları; her işlenişin başına ise konu ile ilgili amaçlar sıralanmıştır. Bu amaçlara göre konunun örnek işleniş yapılmıştır. Ünite içerisinde yer alan ve işleniş verilmeyen diğer amaçların işleniş ise öğretmene bırakılmıştır. Konuların işlenişinde genel olarak düz anlatım, soru-cevap yöntemi kullanılmışsa da her konunun özelliğine göre değişik işleniş yöntemlerin de uygulanabileceği belirtilmiştir. Yöntem, derste kullanılacak araç gereç, süre, işleniş ve değerlendirme gibi yol gösterici bilgiler ayrıntılı olarak her üniteye yer almaktadır. Program içerisinde yer alan değerlendirmeler, verilen örnek işlenişlere göre seçilmiş ve buna göre diğer işlenişler de amaçlara uygun olarak, değerlendirmeler öğretmen tarafından yapılması gerekliliği belirtilmiştir.

Sanat Tarihi Dersi'nde, konuların, teorik olarak işlenmesinin yanı sıra, görsel eğitimin de uygulama içerisinde önemli ve tamamlayıcı bir rolü olduğu belirtilerek, derslerin bu programa uygun olarak işlenebilmesi için film, slayt ve video kasetlerinden yararlanılması, öğretmenin, okul ve çevre olanaklarını kullanması istenmiştir.

Lise ikinci sınıflar için; Dünya Sanat Tarihi'nin başlangıcından günümüze kadar gelişimi ve bu gelişimin başlıca sanatçıları, sanatçıların eserleri dokuz ünite halinde hazırlanmıştır (MEB 1991: 9-39);

İlk ünite, öğrencilerin Sanat Tarihi Dersi'nin içeriğini anlayabilmeleri için "Sanat Tarihine Giriş"tir. Bu ünite de sanat tarihinde geçen temel kavramlar, sanat tarihinin temel özellikleri, sanat tarihi ile ilişkili diğer bilim dalları, kültür ve sanat ilişkisi, sanat ve toplum ilişkisi ve sanat eserlerinin korunmasının öneminin öğretilmesi amaçlanmıştır (MEB 1991: 9).

İkinci ünite, "Tarih Öncesi Çağlarda Anadolu"dur ve Anadolu uygarlıklarıyla ilgili temel terimler bilgisi, Anadolu'da tarih öncesi çağlara ait yerleşim merkezleri, Anadolu'da tarih öncesi çağda toplumsal gelişimin sanat eserlerine etkisi, Anadolu'da tarih öncesi çağlara ait yerleşim merkezlerinin temel özellikleri anlatılmaktadır (MEB 1991: 11).

"İlk Çağda Anadolu" adlı üçüncü ünite de; Anadolu'da ilk çağda kurulan uygarlıklarla ilgili terimler bilgisi, Anadolu'da ilk çağda kurulan uygarlıklar ve Atatürkçü düşüncede özellik taşıyan önemli yaklaşımlar yer almaktadır (MEB 1991: 15). Dördüncü ünite de "Ön Asya Uygarlıkları", bu konuyla ilgili terimler bilgisi, Ön Asya Uygarlığının mimarisi ve heykel sanatı anlatılmaktadır (MEB 1991: 18).

Beşinci ünite de ise, "Anadolu'daki Yunan-Roma ve Bizans Sanatı", yine terimler bilgisi verilerek, yerleşim merkezleri, mimarisi, Bizans Resim Sanatı, Anadolu dışında gelişen bu dönem sanatları ve bu toplumların yapısı işlenmektedir (MEB 1991: 21). "Ortaçağ Avrupa Sanatı" adlı altıncı ünite de, Roman ve Gotik sanatları, bu sanatların terimler bilgisi, sanat özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (MEB 1991: 29).

Yedinci ünite "Rönesans Sanatı"na ayrılmıştır; Rönesans dönemi ile ilgili terimler ve olgular bilgisi, sanat türleri, temsilcileri, dönemin toplum ve düşünce yapısının Rönesans sanatına etkisini yer almaktadır (MEB 1991: 31). "Maniyerizm ve Barok Sanat" sekizinci ünite de, "19.Yüzyıl ve Sonrası Sanat akımları" ise dokuzuncu ünite de işlenmiştir. Diğer ünitelerde olduğu gibi, bu konularda bütün yönleri ile ayrıntılı olarak anlatılmış ve işleniş sunulmuştur (MEB 1991: 35-39).

İkinci sınıflar için hazırlanan programda, 1957'den farklı olarak, ağırlıklı Anadolu ile ilgili konular seçilmiş ve lise üçüncü değil lise ikinci sınıfta verilmeye başlanmıştır. Mezopotamya Sanatını işlerken, Mezopotamya Sanatını en iyi şekilde tanıtabilen örnek olarak düşünüldüğü için sadece "Sümer Sanatı" na yer verilmiştir. Konuların Anadolu ağırlıklı olması sebebiyle "Ege Uygarlığı" (Miken-Girit) bu programa alınmıştır. "Rönesans ve Barok Sanatı"nda ise sanatçılarla ilgili sınırlamalar getirilerek, öncü sanatçılara yer verilmiştir. "19.yy. Sonrasında Gelişen Sanat Akımları" ve sanatçıları için program içerisinde ayrıca örnek işleniş planı çıkarılmıştır.

Üçüncü sınıflarda ise “Anadolu Öncesi ve Anadolu Türk Sanatı”ndaki gelişme, bu gelişim süreci içerisinde gerçekleştirilen sanat eserleri çeşitli yönleri ile ele alınarak öğrenciye sunulması amaçlanmıştır (MEB 1991: 40).

Yedi üniteden oluşan üçüncü sınıf sanat tarihi ders programında; “Türkler Anadolu’ya Gelmeden Önce Türk Sanatı”nın anlatıldığı birinci ünite, Orta Asya Türk İslam ve Selçuklu Öncesi Türk İslam Sanatları, İslam Sanatı ve Atatürk’ün kişisel özellikleri, Atatürkçü düşüncede özellik taşıyan önemli yaklaşımlar yer almaktadır (MEB 1991: 42).

İkinci ünite, “Büyük Selçuklu Sanatı”; Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluş ve gelişimi, mimarisi, Büyük Selçuklu sanatının, Türk İslam sanatındaki yerini ve önemini işlenmektedir (MEB 1991: 47). “Anadolu Selçuklu Sanatı” adlı üçüncü ünite, Anadolu Selçuklu sanatında geçen terimler bilgisi, sivil ve dini mimarisinin temel özellikleri, mimari ve süsleme sanatını yer almaktadır (MEB 1991: 49).

Dördüncü ünite, “Beylikler Sanatı”; genel özellikleri, Beylikler sanatıyla ilgili olgular bilgisi ve Beylikler sanatını kavrama gücü işlenmiştir (MEB 1991: 52). Beşinci ünite olan “Osmanlı Sanatı”nda; Osmanlı Sanatı ile ilgili terimler, Osmanlı Sanatı’nın gelişim evreleri, mimarisi, Osmanlı Sanatının Dönemleri, Klasik Osmanlı sanatı içinde Mimar Sinan’ın yeri ve önemi, Osmanlı sivil ve dini mimari bilgisi yer almaktadır (MEB 1991: 54).

“Türk El Sanatları”, altıncı ünitenin konusunu oluşturmaktadır. Amaçları, işleniş biçimi, süresi, değerlendirmesi ve açıklamalarıyla bütün ünitelerde olduğu gibi ayrıntılı olarak anlatılmıştır (MEB 1991: 60). “Cumhuriyet Dönemi Sanatı” yedinci ünite, XX. yüzyılın başından günümüze kadar gelişerek gelen Türk mimarisi, Cumhuriyet dönemi heykel (yontu) sanatı, başlangıcından günümüze Türk resim anlayışı gibi konularla işlenmiştir (MEB 1991: 63).

Ayrıca, “Orta Asya Türk Sanatı” ile “İslam Sanatı” işlenirken çeşitli resimlerle bu sanatın belirgin özellikleri üzerinde durulmuştur. Ünite içerisinde yer verilen konulara (Emevi Sanatı, Endülüs Emevi Sanatı, Memlük, Fatimi, Gazne Sanatı) ait eserler İslam Sanatı’nın Göre sıralanmıştır.

Konuların işlenişinde, Atatürk’ün kişisel özellikleri, çeşitli yönleri ve Atatürkçü Düşünceye yer verilmiştir. Buna bağlı olarak lise III. Sınıfın I. Ünitesinde, “Tarihi Eserlerin Korunmasının Önemi”, III. Ünitesinde “Atatürk’ün Arkeoloji ve Arkeolojik Kazılara Verdiği Değer” üzerinde durulmuştur. Lise III. sınıfta, III. ünite, “Türk Tarihi’nin Zenginliği” iş-

lenmiş, VII. Ünite, “Milletlerin Tanınmasında Güzel Sanatların Rolü” ile ilgili olarak bir okuma parçasına yer verilmiştir (MEB 1991).

İçeriğini bu şekilde tanımladığımız 1991 tarihli Sanat Tarihi Müfredat Programı, Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde de kullanılmaktadır. 2005-2006 öğretim yılından itibaren sanat tarihi dersi, bütün liselerde⁵ seçmeli ders (haftada 2 saat) haline gelmesine rağmen, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Resim alanında durum diğer liselere göre farklıdır. ‘Müze Eğitimi’, ‘Plastik Sanatlar Tarihi’, ‘Türk Resim ve Heykel Sanatı’, ‘Çağdaş Dünya Sanatı’ ve ‘Sanat Eserlerini İnceleme’ gibi sanat tarihi dersleri, ‘Alan Dersi’ olarak müfredat programında yer almaktadır. Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde, her zaman sanat tarihi derslerine, alanın da gerekliliği olarak ayı bir önem verilmiştir. Bu liselerde; ‘Müze Eğitimi’ dersi, 12. sınıflar (Lise dördüncü sınıf) için haftada 1 saat; ‘Plastik Sanatlar Tarihi’ dersi, 9. sınıflar (Lise birinci sınıf) için haftada 1 saat; ‘Türk Resim ve Heykel Sanatı’ dersi, 11. sınıflar (Lise üçüncü sınıf) için haftada 1 saat; ‘Çağdaş Dünya Sanatı’ dersi, 11. sınıflar (Lise üçüncü sınıf) için haftada 1 saat ve ‘Sanat Eserlerini İnceleme’ dersi ise 12. sınıflar için haftada 2 saat olarak düzenlenmiştir.

2006 yılına kadar, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Resim Alanı’ndaki bu derslerin müfredat programları bulunmamaktaydı. Bu dersleri veren öğretmenler, 1991 tarihli ‘Sanat Tarihi’ müfredat programına göre program oluşturmaktaydı. Geniş bir içeriği sahip olan bu programdan, derslerin adına göre konular alınmakta ve genişletilerek işlenmekte ve aynı zamanda Resim-İş Eğitimi müfredat programından da yararlanılmaktaydı. Ancak 2006-2007 öğretim yılında, Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri için; ‘Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Sanat Tarihi Dersi Öğretim Programı’, ‘Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Plastik Sanatlar Tarihi Dersi Öğretim Programı (9. Sınıf)’, ‘Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Türk Resim, Heykel Sanatı Dersi Öğretim Programı (11. Sınıf)’, ‘Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Sanat Eserlerini İnceleme Dersi Öğretim Programı (12. Sınıf)’ hazırlanmıştır.

3. MÜFREDAT PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Görüldüğü gibi, ortaöğretim için hazırlanan, bütün sanat tarihi müfredat programları oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Herhangi bir ayırım (din, dil, ırk) yapılmaksızın, insanoğlunun sanat adına yaptığı bütün

⁵ Fen Lisesinde, Sosyal Bilimler Lisesi-Sosyal Bilimler alanında, İmam Hatip Lisesinde, Anadolu Meslek Lisesinde, Teknik Liselerde, Anadolu Teknik Lisesinde, Sağlık Meslek Liselerinde seçmeli derslerin arasında dahi yoktur.

çalışmalar öğrencilere aktarılmak istenmiştir. Bu programları içerikleri, alanları, seviyeleri, haftalık ders saati süresi, ‘zorunlu’ ve ‘seçmeli’ ders olması, dersi veren öğretmen ve yöntem açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır;

İçerik açısından değerlendirildiğinde; 1949 Tarihli ‘Resim Dersi Müfredat Programı’, sanat tarihi müfredat programlarının da ilkini oluşturmaktadır. Bu programın, Alman eğitim anlayışından etkilenerek hazırlandığı görülmektedir. Bu gün halen Alman liselerinde uygulanan ‘Güzel Sanatlar Dersi Müfredat’ (AMKS 1994) programına, gerek işleyiş biçimi, gerek konuların seçilişi ve dersten beklenen hedefler açısından oldukça benzemektedir. Bu durum, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, bu ülkelerin eğitim anlayışlarından etkilenilmiş olması ve birçok yabancı uzmanla birlikte çalışılmış olması ile ilgili gibi görünmektedir.

Resim dersleri içinde yer alan bu sanat tarihi programında, sanat eğitimini destekleyecek şekilde, Türk ve dünya sanatlarına yer verilmiştir. Resim, heykel, mimari ve dekorasyon sanatları gibi alanlarda çeşitli örnekler fotoğraflar, yakın çevredeki eserler ve müzeler vasıtasıyla öğrenciye tanıtılması amaçlanmıştır.

1952’de hazırlanan ‘Sanat Tarihi Müfredat Programı’, sadece konuların başlıklarını verildiği, açıklayıcı bilgilerin bulunmadığı bir programdır. İçerik olarak; tarih öncesi devirlerden başlayarak 19 yüz yıla kadar bütün batı sanatları, Mısır Sanatı, Eski Ön Asya Sanatları, İran Sanatı, Orta Asya Türk Sanatı, İslam Sanatları, Selçuklu, Osmanlı Sanatları, Uzak Doğu Sanatları, Bu Günün Sanatı (Tanzimat’tan bu güne kadar Türk Sanatı) olmak üzere kapsamlı bir programdır. Görüldüğü gibi Türk Sanatı’nın yanı sıra diğer ülkelerin sanatları da müfredat programında ayırım yapılmaksızın yer almıştır. 1956 tarihli program da bu programla aynı içeriğe sahiptir.

1957 tarihli sanat tarihi müfredat programı ise, 1952 tarihli programdan farklı olarak, diğer ülkelere ve kültürlere ait sanatlar birinci sınıfın konularını oluşturmuş; üçüncü sınıfta ise Türk ve İslam Sanatları (‘Türk ve İslam Sanatları’ adlı derste; Orta Asya Türk Sanatı-İslamiyet’ten Önce, İslam Sanatları-Arap, İran ve Hint, İslam Türk Sanatı-Muhtelif devir ve memleketlerde, özellikle Selçuklular Devrinde, Osmanlı Devrinde, Tanzimat’tan bu güne kadar Türk Sanatı) dersin içeriğini oluşturmuştur. Böylelikle daha önceleri bir seneye sıkıştırılan birçok konu, özellikle Türk Sanatı, iki yıllık bir eğitim içinde daha anlaşılır ve kapsamlı bir şekilde işlenebilecek hale gelmiştir.

1991 yılında hazırlanan “Sanat Tarihi Dersi Öğretim Programı” ile 1957 tarihli program yürürlükten kalkmıştır. 1991 tarihli bu program, dersin işlenişi, süresi, uygulanacak olan yöntem, ders araçları gibi birçok

bilginin verilmesi açısından bu tarihe kadar hazırlanan programlar arasında en ayrıntılı olanıdır. İçerik açısından incelediğimizde; lise ikide, Dünya Sanat Tarihi'nin başlangıcından günümüze kadar gelişimi ve bu gelişimin başlıca sanatçıları, sanatçıların eserleri dokuz ünite halinde sunulmuştur. Lise üçüncü sınıflarda ise; "Anadolu Öncesi ve Anadolu Türk Sanatı"ndaki gelişme, bu gelişim süreci içerisinde gerçekleştirilen sanat eserleri çeşitli yönleri ile ele alınmıştır.

Bu programları, liselerde hangi alanlar ve hangi seviyedeki öğrenciler için hazırlandığına göre bir karşılaştırma yapıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

1952, 1954 ve 1956 yıllarına ait sanat tarihi müfredat programlarının, lise üçüncü sınıfların edebiyat ve fen şubeleri için hazırlanmış olduğu görülmektedir. 1957 tarihli program ise, lise ikinci sınıfların edebiyat; lise üçüncü sınıfların ise edebiyat ve fen şubelerinde okutulmak üzere düzenlenmiştir. 1991 tarihli sanat tarihi müfredat programı ise, lise iki ve üçüncü sınıfların Sosyal Bilimler ve Edebiyat koluna göre hazırlanmıştır.

Sanat tarihi müfredat programlarını, haftalık ders saati süresi açısından değerlendirildiğinde;

1949'da resim dersi içinde yer alan sanat tarihi dersinin lise üçüncü sınıflarda haftada 1 saat; 1952'de lise üçlerde haftada yine 1 saat; 1957'de, lise ikide haftada 2 saat, lise üçte haftada 1 saat; 1991'de ise lise iki ve üçüncü sınıflarda haftada 2 saat olarak düzenlendiğini görmekteyiz. Bu ders saati süreleri, programın yayınlandığı tarihlere bağlı kalmadan, farklı tarihlerde ortaöğretim programlarında yapılan değişikliklere göre de değiştirilmiştir. Buna karşılık haftalık ders saati süreleri, genel olarak 1 ile 2 saat arasında değişmiştir. Ancak Anadolu liseleri, özellikle resim alanında, alan gereği sanat tarihine ayrılan ders saati her zaman diğer liselere göre fazla olmuştur.

Sanat tarihi müfredat programlarını 'zorunlu' ve 'seçmeli' ders olması bakımından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır;

1949 yılından 1991 yılına kadar, sanat tarihi derslerinin, edebiyat ve fen, resim, sosyal bilimler gibi alanlarda zorunlu ders olarak yer aldığı; 1991 tarihinden sonra ise bütün alanlarda, lise ve dengi okullarda, ikinci ve üçüncü sınıflarda zorunlu ders haline geldiğini görmekteyiz. Bu durum 1996 yılında değişmiş, lise ve dengi okullar için 'alan seçmeli' ders haline gelmiştir. Başka bir deyişle bu dersi öğrenciler alanlarına göre tercih etmek durumunda kalmışlar ve buna göre zorunlu (Resim alanlarında ve Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Resim Alanları'nda) veya seçmeli ders olarak 2005-2006 yılına kadar devam etmiştir. 2005- 2006 yılından itibaren ise bütün alanlar için tamamen seçmeli ders haline gelmiştir.

Anadolu Güzel Sanatlar liselerinde ise ‘Alan Dersleri’ arasında sanat tarihi konularını içeren diğer derslere⁶ yer verilmiştir.

Türkiye’deki ortaöğretimde yer alan sanat tarihi derslerini, hangi branştaki öğretmenler tarafından verildiği göz önünde bulundurulursa;

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte sanat tarihi dersi konularının tarih dersi içinde ve tarih öğretmeni tarafından verildiğini, 1921’den ve 1949 yılına kadar yapılan Maarif Kongresinde yapılan tartışmalardan anlamaktayız. 1949 yılından itibaren ise, sanat tarihi dersinin resim dersi müfredatına alınmasından ve bu programdaki bilgiden anlaşıldığı üzere resim dersi öğretmeni tarafından verildiği ortaya çıkmaktadır. 1949’dan yaklaşık 1960’lara kadar bu durum devam etmiştir. Daha sonra yeni kurulan sanat tarihi bölümleri mezunları bu derslere girmeye başlamışlardır (Tansuğ 1997: 120). Günümüzde ise derse girecek öğretmen seçimi okullarda mevcut olan öğretmenlere göre şekillendirilmektedirler.

Talim Terbiye Kurulu’ndan alınan bilgilere (2006) göre uzun zamandır sanat tarihi öğretmeni atanmamaktadır. Bunun nedeni okulların bu alanda öğretmenlere ihtiyaç duyulmaması (dersin çok fazla seçilmemesi) ve gerektiği zaman zaten ders saati süresini dolduramayan diğer öğretmenlerin bu dersi vermeleridir. Sanat tarihi derslerini veren farklı branşlardaki öğretmenler, sınırlı bilgileriyle ve konunun pek de önemini bilmeden bu dersleri işlemektedir. Bu durum her zaman aynı olamasa da genelde öğrenciyi dersten soğutmakta ve dersin amacını anlamadan mezun olmasına neden olmaktadır.

Sanat tarihi müfredat programlarını, yöntem açısından değerlendirildiğinde şu sonuçla karşılaşılmaktadır;

Sanat tarihi dersleri, 1952’den 1991 yılına kadar olan bütün müfredat programlarında, bilgi yüklemeye dayalı geleneksel yöntemle verilmektedir. Bu tür geleneksel yöntem düşünen ve sorgulayan bir öğrenci yerine pasif bir öğrenci kitlesi oluşturmaktadır. İstisnalar olsa da, öğrenci öğretmenini dinlemekte ve bir sonraki ders için herhangi bir çalışma yapmadan derse katılmaktadır. Öğrenci derslerde edilgen bir hale gelmektedir. 1991 tarihli müfredat programında da yöntem olarak, ‘soru-cevap, düz anlatım yöntemi’ uygulanacağı ayrıca belirtilmiştir. Sanat tarihi dersleri için diğer bir sorun ise, geniş içerikli müfredat programına karşılık, ders kitaplarının yeterli görsel bilgiye sahip olmaması ve baskı kalitesinin kötü olmasıdır. Son zamanlarda yapılan değişikliklerle bu sorun-

⁶ Anadolu Güzel Sanatlar liselerinde özellikle resim alanında, sanat tarihi konularından oluşan; ‘Müze Eğitimi’, ‘Plastik Sanatlar Tarihi’, ‘Türk Resim ve Heykel Sanatı’, ‘Çağdaş Dünya Sanatı’ ve ‘Sanat Eserlerini İnceleme’ gibi dersler her zaman yer almıştır.

lar kısmen giderilmiş ancak yeterli olmamıştır. Ayrıca Semavi Eyice'nin (2003) de dediği gibi, sanat tarihi kitaplarını hazırlayan kişilerin bu konuda yeterli bilince sahip olmamaları ve batıdaki okullarda okutulan kitaplardan bir kaçına bakarak sanat tarihi ders kitaplarını oluşturmaları sorunlar yaratmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde sanat eğitime ve sanat tarihine yeterince önem verilmediği için bu alana yabancı bir toplumda, seçmeli hale gelen sanat tarihi dersleri çok fazla tercih edilmemektedir. Sanat tarihi dersinin ortaöğretimde zorunlu ders değil de seçmeli olarak verilmesi bu bilimin ülke için öneminin anlaşılmasında büyük bir sorundur. Ülkemizde, kültür mirasının araştırılması ve korunmasının büyük önem taşıdığı, çeşitli yollardan kamuoyuna anlatılmaya çalışılırken, ortaöğretimde bunun eğitiminin verilmemesi büyük bir boşluk oluşturmaktadır (Renda 2001: 113). Türkiye gibi tarihi eserleri ve kültürel geçmişi zengin olan bir ülkede, sanat tarihine ve dolayısıyla çevresine duyarsız yetişen bir toplum olma yolunda hızla gidilmektedir. Bu sorunun aşılması ve müfredat programlarının da bu sorunu giderme doğrultusunda yenilenmesi gerekmektedir.

Sanat tarihi açısından zengin olan ülkemizde, öğrencinin sanat eserlerini yerinde görmesi, müzeleri gezmesi sağlanmalı ve hayatı içine alan müfredat programı hazırlanmalıdır. Böylelikle, sanat tarihi salt bilgi yükü olmaktan çıkıp öğrencilerin bütün duygu, algı, yorum ve çözümlenmeleriyle katıldıkları bir uygulamalı çalışma alanı olacaktır. Bu yöntemle, ilgi sürekli canlı tutulacak, kültürel varlıkların tarihsel ve sanatsal değerleri öğrenci tarafından daha somut olarak kavranabilecektir.

Türk Eğitim Sistemi'nde bu gün halen kullanılan 1991 tarihli müfredat programı, geniş konu içeriği ile önemli bir görevi üstlenmiştir. Ancak çeşitli uygarlıklara ait sanat eserlerinden ve sanat olaylarından en önemlileri üzerinde durulmalıdır. Bir veya birkaç örnekle belli bir dönem hakkında bilgi edinmesi sağlanmalıdır. Müfredat programı ortaöğretim öğrencisinin seviyesine uygun bir dilde sadeleştirilmeli, özet, kalıcı bilgiler aktarılmalıdır.

Ayrıca, sanat tarihi disiplinler arası bir bilim dalı olduğu için, sanat tarihi programları, disiplinler arası bir perspektif çerçevesinde hazırlanmalıdır. Öğrencinin sanat eserinin yapıldığı döneme ait politik ortam, ekonomik koşullar, edebiyat alanındaki gelişmeler gibi konuları da öğrenmesi sağlanmalıdır (İnankur 2004: 23-24). Bunun için, sanat tarihi müfredat programı diğer derslerin (edebiyat, tarih, felsefe, resim vb.) müfredat programlarıyla paralel gitmeli ve bu şekilde, farklı bakış açıları geliştirilecek müfredat programı hazırlanmalıdır. Bu sayede öğrencinin anlatılan dönemi bütün yönüyle kavraması sağlanmalıdır.

Sanat tarihi dersleri, ezbercilikten uzak, öğrencinin gördüğünü ifade etmeye ve yorumlamaya dayanan, araştırmacı bir yöntemle yapılmalıdır. Biçimler, dönemler ve eserler arasındaki bağlantıyı gösterecek, anlamayı, değerlendirmeyi ve dolayısıyla bilginin kalıcılığını sağlayacak bir yöntem uygulanmalıdır. Ayrıntılar azaltılmalı, belirgin sorunlar vurgulanmalı, tartışma ortamı oluşturulmalı ve öğrenci aktif rol almalıdır (Ödekan 1991: 289-296). Müfredat programları da bu doğrultuda düzenlenmelidir.

Müfredat programımızda yer alan değerlendirme sistemi geliştirilmelidir. Sorulardan oluşan sınavlara ek olarak, dönem sonunda teslim etmek üzere bir araştırma projesi hazırlatılmalı ve öğrencinin dönem içinde gösterdiği performanslar da göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmalıdır.

Kısacası, öğrenci, Millî kültürümüzün ürünü olan sanat eserlerimizi tanıyabileceği; sanat eserlerinin korunmasının önemini kavrayabileceği; sanat eserlerimizi, müzelerimizi, sergilerimizi inceleme ve araştırma alışkanlığını kazanabileceği; sanat eserlerini, çağının sosyal, kültürel ve estetik değerleriyle ele alarak sanat toplum ilişkisini kavrayabileceği; yaşanan çevrede, karşılaşabileceği bir eseri, kültürel ve estetik yönden değerlendirebileceği; sanat tarihinin diğer bilimlerle olan ilişkisini kavrayabileceği ve bu şekilde genel kültür birikimini arttırabileceği bir müfredat programı hazırlanmalıdır. Bütün bunların gerçekleşebilmesi için öncelikle toplumsal yapının her aşamasında eğitime ve yenilenmeye gidilmelidir. Sanatın ve sanat tarihinin, yani kültürel varlığımızın değerini bilen yönetimlerden başlayan bir sıralamayla, bir müzede güvenliği sağlayan bir görevliye kadar her kesimden insan bu değerlerin farkında olmalıdır. Tarihi eserlerimiz korunmalı, müzelerimiz bilgi aktarımının yapıldığı aktif alanlar haline getirilmeli, sanat faaliyetlerinin takip edildiği toplumsal bir bilinç oluşturulmalıdır. Bu bilinç ise ancak küçük yaşlardan itibaren verilen ve sanat tarihi konularıyla beslenen sanat eğitimi ile mümkün olacaktır. Ortaöğretim aşamasında ise sanat tarihi dersleri bağımsız bir ders olarak bütün alanlar için zorunlu olmalıdır.

KAYNAKÇA

AMKS (Amtsblatt Des Ministeriums Für Kultus Und Sport) (1994), *Bildungsplan Für das Gymnasium, Kultus Und Unterricht*, 21. Februar 1994 Lehrplanheft 4/1994, Baden-Württemberg Stuttgart. (Kültür Ve Ders, Kültür Ve Spor Bakanlığının Resmi Gazetesi, Müfredat Defteri 4/1994).

BATUR, Afife vd. (2002), "Türkiye'de Sanat Tarihi Eğitimi ve Sorunları", *Sanat Dünyamız*, S. 84, İstanbul, s. 70.

- CİCİOĞLU, Hasan (1985), *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim (Tarihsel Gelişim)*, Anakara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- EYİCE, S. (2003), “Sanat Tarihi Eğitimi”, *Sanat ve Plastik Sanatlar Eğitimi Dergisi* (www.sanatvebilgi.com), Nisan, S. 1, < http://mimoza.marmara.edu.tr/~ugur/sayi1/stegitimi_sayi1.htm> (son erişim 9 Eylül 2006).
- İNANKUR, Z. (2004), “Sanat Tarihi Eğitiminin Sorunları”, *Sanat Tarihi Eğitiminin İrdelenmesi (12-13 Mayıs 2004, Sempozyum Bildirileri)*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul, s. 23-24.
- KANTARCIOĞLU, Selçuk (1998), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (1949), *Tebliğler Dergisi*, C. 12, Eylül 1949, Sayı 557, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, s. 113-117.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (1991), *Sanat Tarihi Dersi Öğretim Programı*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEGSB (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı) (1987), *Lise Müfredat Programları*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEV (Millî Eğitim Vekâleti) (1952), *Lise Müfredat Programı*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- MV (Maarif Vekâleti) (1954), *Tebliğler Dergisi*, C. 17, Eylül 1954 S. 816, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- MV (Maarif Vekâleti) (1956), *Lise Müfredat Programı*, Maarif Basımevi, Ankara.
- ÖDEKAN, A. (1991), “Ortaöğretim Sanat Tarihi Ders Kitapları”, *Türkiye'nin Ders Kitapları, Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, (hzl. Şeyda Ozil-Nilüfer Tapan) Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 5, Cem Yayınevi, İstanbul.
- RENDA, Günsel (1977), *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TCMV (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti) (1931), *Orta Mektep Müfredat Programı 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı*, Devlet Matbaası, İstanbul
- TCMV (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti) (1960), *Lise Müfredat Programı*, Maarif Basımevi, Ankara.
- TANSUĞ, Sezer (1997), *Gelenek Işığında Sanat*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- YÜKSEL, Sedat (2003), *Türkiye'de Program Geliştirme Çalışmaları ve Sorunları*, *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı 159, <www.meb.gov.tr> (son erişim Eylül 2006).